

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE DÜVÂZ-DEHLER*

DÜVÂZ-DEHS IN CLASSICAL TURKISH POETRY

DİLARA AYDIN**

Öz

Düvâz-deh; düvâz, düvâz-nâme ve düvâz-imâm gibi isimlerle de anılan On İki İmam'ı konu edinen manzumelere verilen isimdir. Alevi ve Bektaşî edebiyatına ait bir tür olarak ele alınmaktadır. Düvâz-dehlerin semah esnasında, kurban keserken ve Muharrem ayında muhtelif ritüellerde okunduğu bilinmektedir. Daha ziyade Türk halk edebiyatı araştırmacıları tarafından incelenen düvâz-dehler hakkında araştırmacıların odaklandığı nokta, Alevi ve Bektaşî geleneğinde On İki İmam ile ilgili söylenen nefeslerdir. Araştırmacılar, klasik Türk şiirine ait nazım biçimleriyle söylenen düvâz-dehlerin varlığından bahsetseler de dil, üslup ve şekil açısından düvâz-dehlerin halk şiirine daha yakın olduğunu kullandıkları nazım şekilleri ile ölçülerde de halk edebiyatı hususiyetlerinin baskın olduğunu belirtmişlerdir. Türk edebiyatı genelinde yapılan çalışmalarda da klasik şiir geleneğinde düvâz-deh söyleyen üç şair tespit edilebilmiştir. Klasik Türk şiiri özelinde düvâz-dehlere dair bir inceleme ve tür tanımı yapılmamıştır. Bu sebeple klasik Türk şiiri geleneğinde bulunan düvâz-dehler “On İki İmam övgüsü”, “On İki İmam mersiyesi” gibi adlandırmalarla incelenmekte ve ortaya kapsamlı bir düvâz-deh literatürü konulamamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, klasik Türk şiirinde 15. yüzyılın ilk yarısından 19. yüzyılın son çeyreğine kadar çok farklı nazım biçimlerinde ve farklı tarikatlara mensup şairler tarafından söylenen düvâz-dehler bulunmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle düvâz-dehler üzerine yapılan araştırmalar özetlenerek düvâz-dehler hakkındaki bilgiler araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Ardından klasik Türk şiiri geleneğinde söylenen düvâz-dehlerin söyleniş yüzyılı, nazım biçimi ve şairlerin bilinen mensubiyetleri dikkate alınarak incelenmesi yoluyla bir tür olarak kapsamı, işleniş, toplum yaşamıyla ilişkisi, metin tenkidine olan katkısı araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, On İki İmam, Klasik Türk Edebiyatı, Alevi ve Bektaşî Edebiyatı, Düvâz-deh.

Abstract

Düvâz-dehs is the name given to the poems, which are also called düvâz, düvâz-nâme and düvâz-imâm and mentioned in relation to the subject of twelve Imams. It is considered as a genre belonging to Alevi and Bektashi literature. It is known that they are read during the semah, when slaughtering sacrifices, and in various rituals during the month of Muharram. The focus of the researchers on the düvâz-dehs, which was studied by Turkish folk literature researchers, is the breaths spoken about the Twelve Imams in the Alevi and Bektashi tradition. Although the researchers mentioned the existence of the düvâz-dehs sung in the forms of classical Turkish poetry, they stated that they are closer to folk poetry in terms of language, style and shape, and that folk literature was dominant in the measurements. In the studies carried out throughout Turkish literature, three poets who sang düvâz-dehs were identified in the classical poetry tradition. In the classical Turkish poetry, no examination and definition of the genre has been made on düvâz-dehs. They are examined under the names as “Twelve Imams praise” and “Twelve Imams elegy”, thus a comprehensive düvâz-dehs literature cannot be put forward in the classical Turkish poetry. As far as we can determine, they are sung by poets who comes from different sects and they have many different forms of writing from the first half of the 15th century to the last quarter of the 19th century. In this study, first, the researches on the düvâz-dehs are summarized and the current information about the düvâz-dehs is presented to the attention of the researchers. Then, the düvâz-dehs sung in the tradition of classical Turkish poetry are examined in terms of their scope, structure, relationship with public life and contribution to text critique by considering the century they were written, the form of the poems and the known affiliations of the poets.

Keywords: Turkish Folk Literature, Twelve Imams, Classical Turkish Literature, Alevi and Bektashi Literature, Düvâz-deh.

* Geliş Tarihi/Received: 18.01.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 26.04.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.103.013>.

** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı, dilara.aydin@ogr.iu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9995-8715>.

Giriş

Düvâz-deh Farsça'da on iki demektir. Düvâz-deh imam ise On İki İmam'a¹ verilen isimdir. On İki İmam'ın isimleri sırasıyla: Hz. Alî, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Zeyne'l-Abidîn, Hz. Muhammed Bâkır, Hz. Cafer-i Sâdık, Hz. Mûsâ Kâzım, Hz. Alî Rızâ, Hz. Muhammed Takî, Hz. Alî Nakî, Hz. Hasan Askerî ve Hz. Muhammed Mehdi'dir (Gökbel, 2019, 711). Aynı zamanda düvâz-deh, "konusu on iki imâmı övmek olan ve Alevî ve Bektaşî âyinlerinde okunan nefes" olarak da tekke edebiyatı nazım türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayverdi vd., 2006, 788). Başlangıçta, nefes biçimiyle sınırlanan bu türün "on iki imam hakkında yazılan manzumelere verilen ad" olarak tanımlanması ise son yirmi yıl içerisinde olmuştur (Mermer vd., 2005, 25; Güzel, 2009, 345). Bu tür için kullanılan adlandırmalar ise şu şekildedir:

"*Düvâzdeh İmâm*" (Gölpınarlı, 1992, 45; Yörükân vd., 1998, 52)

"*Düvazdeh*" (Artun, 2008, 148; Kılıç, 2011, 359)

"*Düvazimam*" (Artun, 2008, 148; Yaman, 2009, 328; Elçi, 2011, 131; Dedekargınoğlu, 2011, 388; Yavuz, 2014, 122)

"*Düvazde İmam*" (Cebecioğlu, 2005, 177)

"*Düvâz-nâme*" (Güzel, 2009, 345)

"*Düvaz*" (Artun, 2008, 148; Elçi, 2011, 131)

Araştırmacılar arasında "düvazimam" adlandırması daha çok kabul görmüşse de klasik Türk edebiyatı tezkire müelliflerinden Latifî ve Esrar Dede de bu türü "düvâz-deh" olarak anmaktadırlar (Canım, 2018, 292; Genç, 2018, 116).²

Genel itibarıyla tekke-tasavvuf edebiyatına ait bir nazım türü olarak kabul edilen düvâz-dehler hakkında mezkûr araştırmacıların hemfikir oldukları en mühim nokta düvâz-dehlerde On İki İmam'ın isimlerinin muhtelif şekillerde zikredilmesidir (Yavuz, 2014, 122). Genellikle tevhid inancı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye dair hususlar ile başlayan manzumeler On İki İmam'ın isimleri ile devam etmektedir. Kimi zaman her bir imam için müstakil bir beyit/mısra ayrılırken kimi zaman da iki imamın bir beyit/mısra da anıldığı görülmektedir. Yer yer dört imamın bir beyitte anıldığı düvâz-dehler de rastlanmaktadır. Bazı düvâz-dehlerde ise Hz. Hatice ile Hz. Fatıma da anılmış ve Kerbelâ hadisesine sebep olanlara lanet okunmuştur. Tespit edilen düvâz-dehlerin birçoğunda şiir türünü gösteren bir başlık bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı şiirlerde "Der-İzhâr-ı Mahabbet be-Hazerât-ı E'imme- İsnâ Aşer Radya'allahu Anhum", "Kaside Der-Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet ve Sitâyîş-i E'imme İsnâ Aşer", "Mersiye-i Düvazdeh İmamân", "Düvaz-İmam", "Düvazdeh", "On İki İmama Övgü" (Kılıç, 2011, 362) şeklinde başlıklara rastlanır.

¹ Bu konuda bk. Fatih İyioylu, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düvâzlar-Düvazimamlar". Sosyal Araştırmalar (18.01.2022)
² Latifî, Şâhî-i Şarkî maddesinde "... ve menkâbet-i 'Ali ve düvâz-deh imam diyüp imâmilere semtine gitmedüñ diyü ..." demektir. Burada "menkâbet-i 'Ali" ile kullanılmasından dolayı on iki imam menkıbelerinin yanı sıra Latifî'nin bir anlatım türünü ifade etmek istediği anlaşılabilir. Esrar Dede ise Dânişî 'Alî Dede maddesinde "... hücre-i fakirânemde ser-â-pâ mütâla'a eyledüm ki mükemmel kasâ'id-i nu'û-ı Nebvî ve düvâz-dehler ve yigirmiden mütecâviz terkib-i bend ve müsdedes ve muhammes ve Nazım eş'ârı gibi münakkah gazeller ve dervîşâne vü Mevlevîyâne nice nice neşîdelerine imrâr-ı nazar-ı i'tibâr olındukda güyâ bâlâda mezkûr olan gazel-i sâde ile iktifâ olmamak için 'Azîz-i Mütercem'ün kerâmât-ı ma'âdiyyelerinden 'add olup Hazret-i Pîr-i Vâcibü't-tevkîr evsâf-ı 'aliyyelerinde bir kaside-i garrâları ve bir düvâz-dehleri birkaç gazelleri sebt-kerde-i menkabe-i 'i'câzları kıldın." diyerek klasik edebiyatta düvâz-dehleri açıkça bir tür olarak belirtmektedir. Biz de klasik edebiyatın temel kaynaklarından sayılan tezkirelerdeki kullanımı esas alarak On İki İmam'ın sırası gözetilerek yazılan manzumeleri "düvâz-deh" olarak adlandırmayı tercih ettik.

Halk edebiyatı özelinde yapılan çalışmalarda düvâz-dehlerin geçmişi 14. yüzyıla kadar götürülerek bilinen ilk örneklerinin Nesîmî ve Sâdık Abdâl tarafından verildiği tespit edilmiştir (İyiyol, 2013, 231). Bilinen ilk örnekleri veren Nesîmî, Alevi ve Bektaşilerin “Yedi Ulu Ozan” olarak kabul ettiği şairlerin ilkidir. Yedi Ulu Ozan’ın yedisinin de düvâz-dehi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda da sözlü kültürde bulunan düvâz-dehlerde mahlas değişimi yapıldığı ve değişen mahlaslarda genel itibarıyla Yedi Ulu Ozan’ın adının kullanıldığı tespit edilmiştir (Yavuz, 2014, 210). Bu bağlamda Alevi ve Bektaşiliğin ve bilhassa aşık ve zakirlerin mahlasıyla kaydedilen ve okunan düvâz-dehlerin, tarihi açıdan önemi aşikârdır.

Araştırmacılar, günümüzde düvâz-dehlerin söylenmeye devam ettiğini belirtmiş ve cemlerde ritüelleri olduğunu dikkatlere sunmuşlardır (Çekmez, 2017, 67; Yavuz, 2014, 124-131). Buna bağlı olarak tespit edilen düvâz-deh icracıları da Alevi ve Bektaşi zümrelerinde bulunan dede, zâkir, kamber, âşık, guyende ve sazandarlardır (Yavuz, 2014, 140-143). Alevi ve Bektaşi meşrepli şairlerin haricinde düvâz-dehleri tespit edilen âşıklar da olmuş ve Sünni olduğu belirtilen bu âşıkların düvâz-dehlerinin de önemli olduğu ve dikkate alınması gerektiği söylenmiştir (Özsoy, 2013, 104). Bunlarla birlikte düvâz-dehlerin; hangi ortamlarda, ne için okunmak/söylenmek üzere yazıldığı hususu daha kapsamlı araştırmalara muhtaçtır.

Yapılan çalışmalarda düvâz-dehlerin dil, üslûp ve şekil açısından halk şiirine daha yakın olduğu kullanılan nazım şekilleri ve ölçülerinde de halk edebiyatı hususiyetlerinin baskın olduğu söylenmiştir. Klasik edebiyata ait gazel, murabba, müseddes, muhammes, terkîb-i bend, tercî’-i bend ve kaside nazım şekilleri düvâz-deh yazmakta kullanılıyor ise de bu şekillerde yazılanlarda da dil ve üslûp bakımından halk edebiyatının etkisinin görüldüğü belirtilmiştir. Halk edebiyatında daha çok koşma ile ve 11’li hece ölçüsüyle yazılmaktayken klasik edebiyatta ise aruzun yaygın kalıplarının seçildiği vurgulanmıştır (İyiyol, 2013, 233). Alevi ve Bektaşilik özelinde yapılan çalışmalarda da sözlü kültürde söylenen düvâz-dehlerin genel olarak hece ölçüsüyle, yazılı kültürde bulunan düvâz-dehlerin ise genel olarak aruz ölçüsüyle söylendiği vurgulanmış, yazılı kültür ortamında bulunan manzumelerin de konu olarak “On İki İmam” olgusunu işleminin tür açısından yeterince belirleyici bir özellik olduğu belirtilmiştir. (Yavuz, 2013, 123).

Klasik edebiyatta Alevi ve Bektaşilik üzerine yapılan çalışmalarda da On İki İmam tek tek incelenmiş, beyitlerde On İki İmam’ın nasıl ele alındıkları tespit edilmiştir (Uğur, 2020). Buna rağmen; klasik edebiyatta düvâz-dehin bir nazım türü olarak belirlenmemesi, örneklerinin bulunup incelenmemesi, klasik edebiyatın nazım şekilleri ve tarzlarına dair yapılan çalışmalarda bulunmaması aslında düvâz-deh olan birçok şiirin “On İki İmam Övgüsü”, “On İki İmam Mersiyesi” gibi adlandırmalarla anılmasına yol açmıştır. Böylelikle tanımı yapılmayan ve bir üst başlık olarak belirlenmeyen birçok konu gibi düvâz-dehler de farklı nazım türleri altında ele alınmıştır.

Düvâz-dehlere dair Türk edebiyatı genelinde yapılan çalışmalarda ise araştırmacılar, 14-20. yüzyıllar arasında telif edilen eserleri incelemişlerdir. Klasik edebiyat geleneğine bağlı olarak şiir söyleyen yalnızca 16. yüzyıl şairlerinden Nev’î, Kabulî ve Müştak Baba’nın düvâz-dehlerini tespit edebilmişlerdir. Bu üç şairin düvâz-dehleri incelendiğinde muhteva açısından farklılık görülmemesi, farkın kullanılan nazım biçimleri ve ölçüde olması hasebiyle düvâz-dehler, halk ve klasik edebiyatın

ortak paydada buluştuklarının bir göstergesi olarak vurgulanmış ve mezhep, meşrep fark etmeksizin On İki İmam sevgisinin tüm İslam toplumlarında olduğu belirtilmiştir. (Kılıç, 2011, 362). Biz de çalışmamızda, bir yüzyıl ve üç şaire dayanan bu tespitin izinden gidip bir edebî tür olarak düvâz-dehlerin klasik Türk şiiri geleneğine bağlı şairler tarafından verilen örneklerini; söyleniş yüzyılı, nazım biçimi ve şairlerin bilinen intisaplarını dikkate alarak inceleyeceğiz. Böylelikle düvâz-dehlerin klasik Türk şiirindeki konumunu belirlemeye çalışacağız.

1. Klasik Türk Şiirinde Yüzyıllara Göre Duvâz-Dehler

1.1. 15. Yüzyıl

Bugüne kadar yapılan tespitlere göre 15. yüzyılda düvâz-deh söyleyen tek şair Sadık Abdal'dır. İncelemelerimize göre 15. yüzyılda düvâz-dehleri bulunan diğer şairler Karamanlı Aynî, Sürûri-i Acem ve Mürîdî'dir.

Mürîdî'nin bugün elimizde olan tek eseri *Pend-i Ricâl* mesnevîsinin "Hikâyet-i 'Îsâ 'Aleyhi's-selâm" ile "El-meclisü's-sâbî' 'Aşere" bölümleri arasında bulunan "Kaside-i Duvâzdeh İmâm" bölümü düvâz-dehlerin mesnevîlerin içerisinde müstakil bir bölüm olabildiğini gösterir niteliktedir (Kılıç, 2001, 331). Bu bölümde Allah ve Hz. Muhammed ile ilgili bir övgüden sonra dört halifenin övülmesi dikkat çekicidir. Tespit edebildiğimiz düvâz-deh örnekleri arasında ilk dört halife övgüsü Mürîdî'ye aittir.³ Nakşibendî olduğu bilinen Mürîdî'nin bu kullanımı, düvâz-deh söyleyen şairlerin intisabının düvâz-dehin içeriğinde etkili olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Manzumelerinden Hurûfî olduğu anlaşılan Sürûri-i Acem'in murabba-i mütekerrir biçiminde 15 bendden oluşan bir düvâz-dehi bulunmaktadır (Şarîpbekova, 2001, 238).

Aynî'nin *Dîvân*'ında ise üç düvâz-deh bulunmaktadır. Üçü de kaside biçimindedir. Duvâz-dehlerin ilki 28 beyittir (Mermer, 2020, 57)⁴. Klasik kaside tertibinden farklı olarak teşbib ve fahiye bölümü bulunmamaktadır. Şair, kendisiyle övünmez bilâkis Âl-i Abâya duyduğu muhabbetin doğallığını anlatarak mütevazı bir tavır sergilemektedir. Aynî'nin sanatında dikkat çeken hususlardan biri de dua bölümünde On İki İmam'ın isimlerini müstakil bir beyit olarak verme çabasıdır. Karamanlı Aynî, "üç Muhammed" diyerek ilk isimleri Muhammed olan İmam Bâkır, İmam Takî ve İmam Mehdî'yi; "dört 'Ali" diyerek Hz. Ali ile ilk isimleri Ali olan İmam Zeyn el-Âbidîn'i, İmam Rızâ'yı ve İmam Nakî'yi; "iki Hasan" diyerek de Hz. Hasan ve İmam Askerî'yi zikretmiştir:

Üç Muhammed dört 'Ali iki Hasan

Ca'fer ü Mûsâ Hüseyin-i muktedâ (Karamanlı Aynî, 2020, 59)

Duvâz-dehlerin ikincisi 77 beyittir (Mermer, 2020, 228). Teşbib bölümünde Aynî'nin, genel anlamda insan hüviyetini özel anlamda ise kim olduğunu sorguladığı gözükmektedir. Bu sorgulama esnasında yaptığı teşbihlerde peygamber isimlerini de zikretmektedir. 52-62. beyitler arasında On İki İmam'ı övüp On İki İmam ile

³ Eserde peş peşe gelen iki "Kaside-i Duvâzdeh İmâm" başlığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki düvâz-deh iken ikincisi değildir. Çünkü On İki İmam'ın ismi ne direkt olarak ne de herhangi bir söz sanatı yoluyla geçmemektedir. Metnin tenkidinde de ilk başlık İÜ nüshasında bulunurken ikinci başlığın İÜ nüshasında bulunmadığı belirtilmiştir. Çağlar içinde incelenen düvâz-deh örneklerini göz önünde bulundurduğumuzda metnin oluşturulmasında esas alınan İÜ nüshası bu açıdan daha sağlam gözükmektedir.

⁴ Çalışmamızda yer verdiğimiz örnekler, ilgili çalışmalarda "duvâz-deh" olarak değerlendirilmemiştir.

kendi arasında sultan-köle, müderris-dershan, bağ-erguvan gibi ilişkiler kurmaktadır. Fahriye bölümü yoktur. 62-77. beyitler ise On İki İmam övgüsünden önce sorgulanan konuların cevabı niteliğindedir. Bu düvâz-dehte, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra “Betül” diyerek Hz. Fatıma da zikredilmiş ardından “Şebbir ü Şebber”⁵ olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin zikredilmiştir:

Bâl ü per Şebbir ü Şebber olana âl oldu çün

Al içinde ben hümâ Kâf âşiyânem ya kimem (Karamanlı Aynî, 2020, 232)

Düvâz-dehlerde Hz. Hasaneyn'in isimleri direkt olarak anılmayıp Şebbir-ü Şebber gibi muhtelif adlandırmalar ile zikredildiği de gözükmektedir. Bu durumlarda On İki İmam'ın sırası gözetildiğinde yapılan söz sanatları daha kolay anlaşılacaktır. Tabii bunun için de manzumenin bir düvâz-deh olduğunu anlamak gerekmektedir.

Düvâz-dehlerin üçüncüsü 127 beyittir (Mermer, 2020, 241). Teşbib bölümünde Aynî; felekten, burçlardan, nücum ilminden bahsetmektedir. Bunların Nebiullah ve Veliullah için bir delil olduğunu söyleyerek Hz. Ali övgüsüne başlamaktadır. 94-103. beyitler arasında coşkun bir edayla Hz. Ali övüldükten sonra 104-113. beyitler arasında On İki İmam övülmekte ve 114-127. beyitler arasında dua edilmektedir. Fahriye bölümü bulunmamaktadır. Aynî, teşbib bölümünün kompozisyonuna uygun olarak burada On İki İmam'ı on iki burca benzetmektedir:

Burûc on iki oldu ammâ bir oldu kevkebi devri

İmâm on iki oldu ammâ bir oldu hükm ü fermânı (Karamanlı Aynî, 2020, 249)

1.2. 16. Yüzyıl

Bu yüzyılda düvâz-deh söyleyen şairler arasında Fuzûlî, Usûlî, Kara Fazlî, Dukakinzâde Ahmed, Muhîti, Hurûfî Arşî, Feyzî-i Kefevî ve Gelibolulu Âlî vardır.

Fuzûlî'nin düvâz-dehi kaside biçiminde 28 beyittir ve *Türkçe Dîvân*'ında bulunan 42 kasidenin içinde musammat olan tek kasidedir (Akyüz vd., 1958, 35). Fuzûlî, çiçekler arasından on iki muhtelif çiçekle On İki İmam arasında benzerlikler kurmuş ve onları “Hak mazharı” olarak nitelemiştir (Dilçin, 2010, 299). Fuzûlî de önce Hz. Muhammed'i ardından On İki İmam'ı birer müstakil beyitte övmüş ve Hz. Ali'den sonra “Hayrî'n-nisâ” diyerek Hz. Fatıma'yı anmıştır. Fuzûlî kendisini “müminlerin imamı Haydar'ın kölesi” olarak nitelemektedir:

Ya 'nî gül-i gülzâr-i can Hayder imam-i müminân

Ol kim añadur bî-güman miskin Fuzûlî bir gedâ (Fuzûlî, 1958, 36)

Gülşenî tarikatına mensup olduğu bilinen Usûlî'nin düvâz-dehi 11 bentten oluşmaktadır (İsen, 2020, 130). Bu düvâz-dehin başlığının, bir nüshada “varsagı” iken bir nüshada “dövâzdeh İmâm” olması dikkat çekicidir. Muhtevasında bir şikâyet bulundurmayan ve 11'li hece ölçüsüyle söylenen bu manzumenin varsagı olmadığı açıktır. Mütekerrir mısrasının “Dönmezin niye döneyin pîrümden” olduğu bu manzume Usûlî'nin On İki İmam'a bağlılığını anlattığı bir düvâz-dehtir. Usûlî'de dikkat çeken bir husus da tıpkı Aynî gibi On İki İmam'ı bir bende sığdırma çabasıdır. Aslında “Şâh-ı Horâsân” olarak nitelediği İmam Mûsâ Kâzım'ın övgüsünde olan müseddесinin bir bendinde On İki İmam hiyerarşik olarak zikredilerek müstakil bir

⁵ Hz. Ali'nin evlatlarına Hz. Muhammed'in isim vermesi hadisesine telmih yapılmıştır.

düvâz-deh söylemiştir (İsen, 2020, 125). Düvâz-deh söyleme niyeti, manzumeyi tamamen kendisine söylediği İmam Mûsâ Kâzım'ı, İmam Sâdık ile İmam Tâkî arasında bir kez daha zikretmesi ile anlaşılmaktadır:

*Mustafâ vü Murtazânuñ nakdisin ey pâk-dîn
Hem Hüseyin ile Hasan hem Şâh Zeyne'l- 'âbidîn
Bâkır u Sâdık dahi Kâzım imâm-ı heştümin
Hem Takiyy ü bâ-Nakî hem 'Askerîsin sen yağîn
Mehdî-i sâhib-zamânşın hâdî-i rûy-ı zemîn
Es-selâm ey hazret-i Şâh-i Horâsân es-selâm* (Usûlî, 2020, 125)

Halvetî tarikatına mensup olduğu bilinen Kara Fazlî'nin düvâz-dehi "Kaside-i Fazlî Çelebi" başlığını taşımaktadır ve 45 beyittir (Özkat, 2005, 146). "Ya Hüseyin" redifli bu kasidenin teşbib bölümünde Hz. Hüseyin övüldükten sonra girizgâhta onun için matem havasında beyitler söylenmiş, 34-43. beyitler arasında ise On İki İmam övülmüştür. Son iki beyit ise duadır. Maktel türüne benzer özellikler gösteren düvâz-dehlerde On İki İmam'ın on ikisi de Kerbela şehidi olarak gösterilip şehadetleri anlatılırken bu düvâz-dehin Hz. Hüseyin'in şehadetine odaklanması kayda değerdir. Kerbela'nın ve Hz. Hüseyin'in şehadetine On İki İmam övgüsü öncesinde bir giriş konusu olduğu görünen bu tür manzumeleri, mersiye-maktel türü yerine düvâz-deh olarak değerlendirmek kanaatimizce daha doğru olacaktır. Zira On İki İmam övgüsü daha ağır basmaktadır.

Gülşenî tarikatına mensup olduğu bilinen Dukakinzâde Ahmed Beg, 16. yüzyılda düvâz-deh yazar şairler arasında öne çıkmaktadır. *Dîvân*'ında kaside, gazel, tercî'-i bend-i musammat ve müseddes biçimlerinde altı düvâz-deh bulunmaktadır.⁶ O da Mürîdî gibi kasidesinin teşbib bölümünde Allah ve Hz. Muhammed'i övdükten sonra dört halifeyi övmekte ardından On İki İmam övgüsüne geçmektedir (Süzen, 1994,18). Dört halifeyi övmesi intisabının, düvâz-dehinin muhtevasında etkili olduğunu göstermektedir. Dukakinzâde düvâz-dehlerindeki biçim çeşitliliğinin yanı sıra gazel biçiminde yazdığı düvâz-dehinin kafiyesiyle de diğer düvâz-deh söyleyenlerden ayrılmaktadır. Örneğine çok fazla rastlayamadığımız tekrîr şekli sözün etkisini güçlendirmektedir:

*Bâde-i vahdeti iç olma gönül küm kümi küm
'İşk meyhânesi çün toptoludur hum humi hum*

...

'Askerî 'askerîyüz Mehdî-i sâhib-'âlemün

Ka'be işigine gözüm yaşıdır zem zemi zem (Dukakinzâde Ahmed, 1994, 263)

Tercî'-i bend-i musammat 12 bentten oluşmaktadır. Dukakinzâde bu düvâz-dehin vasıta beytinde de Hz. Muhammed ile dört halifeyi birlikte anmaktadır. İlk bendinde Allah'a niyaz eden Dukakinzâde, ikinci bentte Hz. Muhammed'i övmüş, üçüncü bentte ise Hz. Hasan ile Hüseyin'i övmüştür. Kalan her bentte müstakil olarak bir imamı övmüş ve imamların isimlerini bentlerin ilk mısralarında zikretmiştir:

*Zeyn-i 'ibâd oldı biri anlaruñ
Cân içinde câni budur cânlaruñ*

⁶ Bk. Hüseyin Süzen. *Dükakinzade Ahmed Beg Dîvanı*. (İnceleme-Tenkitli Metin) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994) 18/20/21/23/60/263.

*Zübde-i evlâd-ı 'Alî oldur ol
Gevheridür ma'den ile kânlaruñ*

*Bahr-i ma'arifde sadefdür özi
Dürr-i girân-mâyesi 'ummânlaruñ*

*Hâk-i rehi kuhl-i cilâ 'aynuma
Menba'idur derdüme dermânlaruñ*

*Cümle melek hizmet eder anlara
Bendesiyüz biz de o sultânlaruñ*

*İki cihânuñ güneşi Mustafâ
Hem-demidür çâr-yâr-ı bâ-safâ (Dukakinzâde Ahmed, 1994, 47)*

Muhîti, manzumelerinde Fazlullah-ı Hurûfi'ye bağlılığını coşkun bir şekilde dile getirir. *Dîvân'*ının ilk kasidesi bir düvâz-deh olmamakla birlikte Hurûflikteki On İki İmam inancını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu kasidenin ilk beytinde Hurûfi inancına göre evrenin üç temelinden ikincisi ve üçüncüsü kabul edilen imâmet ile ulûhiyete atıfta bulunarak Fazlullah-ı Hurûfi övülmüştür:

*Sî vü dü nutk-ı Fazl-ı Hak kim zât-ı bî-îmkân-durur
Dârende-i arz u semâ Hallâk-ı ins ü cân-durur (Muhîti, 1995, 45)*

Fazlullah-ı Hurûfi bu kasidede On İki İmam ile de bir tutulmuştur:
Hem 'âbid-i hâzık-durur hem Bâkır u Sâdik-durur

Hem Kâzım-ı fâyık-durur hem Şâh-ı 'âlişân-durur (Muhîti, 1995, 53)

Muhîti'nin kaside biçiminde bir düvâz-dehi bulunmaktadır (Tataroğlu, 1995, 63). Teşbib bölümünde Fazlullah Hurûfi'yi öven Muhîti, şairin intisabının düvâz-dehin hiyerarşisini etkilemesine örnektir:

*Ey Kelânullâh nâtk-ı mazhar-ı Fazl-ı Hudâ
Ey emîn-i mahzen-i esrâr-ı zât-ı kibriyâ (Muhîti, 1995, 63)*

Muhîti'nin müridi olan Arşî'nin de üçü kaside biri gazel biçimiyle olmak üzere dört düvâz-dehi bulunmaktadır (Kahraman, 1989, 60-64-65-137). Bunların üçünde başlık yoktur. Biri ise "Düvâz-deh İmâm-ı İsnâ 'Aşere 'Aleyhimü's-Selâm" başlığını taşımaktadır (Kahraman, 1989, 64). "İmâm-ı İsnâ 'Aşere" ile On İki İmam'ın belirtildiği başlıkta "Düvâz-deh" in bir türü işaret ettiği aşikârdır. Kasidelerin hiçbirinde fahiye bölümü bulunmamaktadır. Kasidelerin ilkinin teşbibinde Allah'a niyaz eden Arşî, mürşidi Muhîti'nin mahlas beytinde tam bir tevazu hâlinde Hz. Ali'den ihsan beklemesi gibi Fazlullah-ı Hurûfi'den ihsan bekleyerek düvâz-dehini sonlandırmaktadır:

*Kapuñda bir fütâde 'abd-i hakîrûñdür
'Arşîye dest-gîr ol yâ Fazl-ı Rabbü'l-erbâb (Arşî, 1989, 60)*

Arşî'nin "Düvâz-deh İmâm-ı İsnâ 'Aşere 'Aleyhimü's-Selâm" başlığını taşıyan kasidesinin teşbib bölümü de Fazlullah-ı Hurûfi övgüsü ile başlamakta ve bu kullanımla mürşidinin tertibini benimsediği anlaşılmaktadır:

*Murâdum kimseden yok tâ ebed Fazl-ı Hudâdandır
Şefâ'at umduğum rûz-ı cezâda Mustafâdandır*

*Halâyık el- 'atış zikr eyleyende havl-i mahşerde
'İnâyet sâki-i kevser 'Aliyyü'l-Murtazâdandır*

*İçüp zehrini dehrûn kâse kâse olduğum sâbir
Habîbüm kurretü'l- 'aynüm Hasan hulk-ı rızâdandır*

*Dil-i mazlûmumuñ kurtulması dest-i felâketden
Hüseyn-i teşne-leb şâh-ı şehîd-i Kerbelâdandır*

*Abâ-pûş olduğum dâ'im tarik-i âl-i Haydarda
Emîn-i seyid-i ber-Hak 'Alî Zeyne'l- 'Abâdandır*

*Safâ-yı hâtırum dilde sürûrum dîdede nurum
Muhammed Bâkır ol çeşm-i çerâğ-ı evziyâdandır*

*Yakînüm mezheb-i 'ilmüm dilümde zikr ü hem fikrüm
İmâm-ı Ca'fer ol 'allâme 'ilm-i Kibriyâdandır*

*Yetişmek feyz-i Rabbânî dem-â-dem tâbi '-i âla
İmâm-ı Mûsî-i Kâzım meh-i burc evliyâdandır*

*Behişt-i heşt-deri feth olması hâsân-ı dergâha
İmâm-ı heştümîn ya'nî 'Alî Mûsâ Rızâdandır*

*Velâyet çeşmesi bâğ-ı nübüvvetden revân olmak
Vasiyy-i Ahmed-i Mürsel Takıyy-i müctebâdandır*

*Sülûk itmek reh-i tahkîke erbâb-ı sühan-dâna
Nakıyy-i muktedâdandır Nakıyy-i muktedâdandır*

*Zuhûr-ı hüccet-i kâ'im ki ma'hûd-ı peyâmberdür
İmâm-ı ibnü'l-imâm ol 'Askerî-i meh-likâdandır*

*Selâmet menziline fâriğü'l-bâl olmak ey 'Arşî
Cemî'-i mü'minâna Mehdî-i sâhib-livâdandır*

*İdinmezler recâ aslâ olardan gayre zirâ kim
Muhibb-i hânedânun hâceti Âl-i Abâdandır (Arşî, 1989, 64)*

Arşî düvâz-dehinde hiyerarşik denilebilecek bir sıra ile Fazlullah-ı Hurûfi'yi, Hz. Muhammed'i ve On İki İmam'ı övmektedir. Genel itibarıyla Hz. Muhammed ve On İki İmam'ın övüldüğü düvâz-dehlerin muhtelif zümrelere mensup kişiler tarafından söylenmesiyle bu sıranın değışebildiği görülmektedir. Gazel biçimindeki düvâz-dehinde ise Fazlullah-ı Hurûfi'den bahsetmeyip ilk beyitte sırayla Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Hasan'ı övmektedir (Kahraman, 1989, 137).

Halvetî şeyhi olduğu bilinen Feyzî-i Kefevî'nin mütekerrir müseddes biçiminde bir düvâz-dehi vardır (Eflatun, 2003, 280). Mütekerrir mısrası “Birdür Allâh vü iki ‘âlem penâhidur resul / Âlî u ashâbidur anuñ reh-ber-i ehl-i kabul” olan bu müseddesin ilk bendinde Allah’ı ve Hz. Muhammed’i övüp nasihat eden Kefevî, ikinci bentte dört halifeyi, üçüncü bentte ise Hz. Fatıma’yı övmüştür. Ardından sırayla On İki İmam’ı överek nasihate devam etmektedir. Düvâz-dehlerde dört halifenin de zikredilmesinin, Nakşibendî ve Gülşenî tarikatlarına mensup şairlerin yanı sıra Kefevî ile Halvetî şairlerinin de bir tasarrufu olduğu görülmektedir.

Bu yüzyılda tespit edebildiğimiz düvâz-deh söyleyen son şair Gelibolulu Âlî’dir. İntisabı hakkında bilgi bulunmayan ancak dedesinin Nakşibendî şeyhi olduğu bilinen Âlî’nin *Dîvân*’ında dikkat çeken bir düvâz-deh vardır. Kaside biçiminde ve 78 beyit olan bu düvâz-dehin son beytinde Âlî “halet-efzâ” olarak nitelediği nazmına “Vefku’l-‘Aded” ismini koyduğunu söyler (Aksoyak, 2018, 119). Şair, bu manzumenin her harfinin hikmetlerin hükümlerine mûteber bir tuğra olmasını dileyerek manzumesini bitirmektedir:

Bu nazm-ı halet-efzâ kim kodum Vefku’l-‘Aded nâmın

Hikem ahkâmına her harfî olsun mu ‘teber tuğra (Gelibolulu Âlî, 2018, 119)

Bu kullanım Âlî’nin manzumesini neden vefk olarak nitelediği sorusunu akla getirmektedir. Nitekim kasidenin başlığı da “Kaside-i Belîga-i Zâhirü’l-meded El-mevsûmetü Bivefki’l-‘aded” olarak geçmektedir. Âlî’nin Şii inancına dair görüşlerini de barındıran manzumede vefk inanişine bağlı olarak birçok ayet iktibası geçmektedir. Burada kayda değer bir diğer nokta da vefklerin temelinde yatan rakamların özel güçlere sahip olduğu inancıdır. Şair de teşbîh bölümünde Farsça ve Türkçe sayı adlarını her bir mısradaki on ikiye gelene kadar zikretmektedir. On ikiye geldikten sonra on ikinin âlemin muradı olan zât-ı Ahmed’i işaret ettiğini söyler ve on iki sayısıyla birlikte anılan diğer kavramlardan bahseder:

Bu ‘âlemden murâdu’llâh egerçi zât-ı Ahmed’dür

Velî isnâ ‘aşer imâsın eyler hem bi-vechin mâ’

On iki ayı her sâlûñ bu mermûzâta mazhardur

On iki sâ‘at-i leyl ü nehâr eyler bunı inhâ

Ser-â-ser terk-i tecridüñ on iki terk olan tâcı

İder ser-tâc olan isnâ ‘aşer âsârını inşâ

On iki fen dalı ‘ilminden anlaruñ ‘ibâretdür

Olupdur her biri ma‘lûm-ı zât-ı ‘alleme’l-esmâ (Gelibolulu Âlî, 2018, 113)

Manzumede iki defa da “tûlsım” kelimesi geçer:

Tûlsım-ı ism-i pür-nür-ı Muḥammed yâ Resûlâllâh

Kezâlik eyler ol genc-i nihânuñ naḳdini icra (Gelibolulu Âlî, 2018, 113)

Tüm bu kullanımlar, bu kasidenin bir temenni ve izhar-ı niyet nişanesi olabilme ihtimalini düşündürmekte ve uzmanlarınca incelenmeyi beklediğini göstermektedir. “Hikmetlerin hükümleri”nden kastının *Nusretnâme*’sinde savunduğu görüşler⁸

⁷ Bu beyit ile “Cinân ile mübeşşer zât-ı aşâb-ı ‘aşer cümle” mısrası arasında bulunan “Vücüd-ı pāk-i peygamberle oldı pânzdeh eşya” mısrasında yazdeh sayısı shven “panzdeh” olarak okunmuştur. Aynı manzumede “imam-ı panzdeh” terkibi de “imam-ı yazdeh” olarak okunmalı böylece Hz. Ali haricindeki on bir imam anlaşılmalıdır.

⁸ Bkz. Eravcı, H. Mustafa. “Gelibolulu Mustafa Âlî’de Safevi İdeolojisi”. *Gelibolulu Mustafa Âlî Çaltıştayı Bildirileri*. haz. İ. Hakkı Aksoyak. 149-159. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

doğrultusunda şeyhülislamın Safevîlere karşı verdiği fetvalar olma ihtimali, manzumedeki görüşlerle birlikte düşünüldüğünde Âlî'nin fetvaların hükümlerine yahut Safevî seferlerine binaen “vefk” olarak niteliği bir düvâz-deh söyleme ihtimali hem edebiyat hem de tarih bilimleri açısından dikkate değerdir.

On ikiden sonraki sayıların anılmadığı bu kasidenin girizgâh bölümünde Gelibolulu Âlî, Hz. Muhammed'in nur dolu isminin tılsımının, gizli hazinenin akçesini koruduğunu söyler ve görünemeyen sırlardan bahsederek zahir ehlinin bu sırları bilemeyeceğini belirtir. O, diğer düvâz-deh söyleyen şairlerden farklı olarak İmam Câfer-i Sâdik'tan bahsederken Bâyezid-i Bistâmî ile İmam-ı A'zam'ı anar. İmam Câfer-i Sâdik'in, İmam-ı A'zam'ın ve üveysilik yoluyla Bâyezid-i Bistâmî'nin hocası olması Gelibolulu Âlî'nin manzumelerindeki tarihçi kimliğini öne çıkarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Hacı Bektâş-ı Velî'nin de İmam Musâ Kâzım'ın nesli olduğunu söyleyen Gelibolulu Âlî'nin verdiği bilgiler önem arz etmektedir.

1.3. 17. Yüzyıl

Bu yüzyılda düvâz-deh söyleyen şairler arasında Bosnalı Vahdetî, Azbî Baba ve Dânişî Ali Dede vardır. Dânişî'nin düvâz-dehi, Esrar Dede'nin tezkiresine düvâz-deh olarak kaydetmesi ve Mevlevî bir şairde örneğini görmemiz açısından dikkate değerdir. Esrar Dede, “Dânişî Efendi” maddesinde Dânişî Ali Dede'nin kaside biçimiyle düvâz-dehleri olduğunu ve bunları baştan sona incelediğini söylemiştir. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'sine aldığı Dânişî'nin düvâz-dehi şu şekildedir:

*Dervîş seyr-i tende envâr-ı Muştafâ'dur
Abdâl kisvetinde esrâr-ı Murtażâ'dur*

*Bu enbiyâya gülşen o evliyâyâ cevşen
Kevnden ikisi rüşen âlemlere ziyâdur*

*Yire göge şalâdur ser-leşker-i hüdâdur
Ol fahr-i enbiyâdur bu tâc-ı evliyâdur*

*Şem 'i çerağ-ı dîdem hüsn-i Hasenle pür-sevķ
Şâhum benüm Hüseynüm Sulţân-ı Kerbelâ'dur*

*Zeynü'l- 'ibâd o sulţân sulţân-ı dîn ü imân
Bâķır Muhammed o cân 'uşşâķa ķimyâdur*

*Erbâb-ı sıdķa reh-ber Sâdik İmâm-ı Ca'fer
Müsâ-i Kâzım ile şâhum 'Ali Rızâ'dur*

*Cânum Takî Nakî'dür şehlük anuñ haķıdur
Ol şeh ki muttakîdür ser-dâr-ı aşfiyâdur*

*Tevhîd mazharıdur 'uşşâķ serveridür
Ol şeh ki 'Askerîdür hem 'askere livâdur*

*Şehin-şeh-i velâyet Mehdî-i râh-ı vahdet
Ser-menzil-i haķıķat bir lâ-mekân hümâdur*

*Sulţān iken gedālık zūhd ile pār-sālķ
Bunlara evliyālık her vech ile sezādur*

*İkrār-ı vahdet-i Haķ esrār-ı hķmet-i Haķ
İzhār-ı kudret-i Haķ ol sehlere revādur*

*Bu on iki imāmuñ medħi müyesser oldı
Bil Dānişī bu devlet Haķdan saña 'aķādur*

*Haķķıyla Haķķı añlar ol işūdūr o sōyler
Kim anlar ise Haķķı cānum aña fedādur (Genç, 2018, 119)*

17. yüzyıl şairlerinden olduğu bilinen Dānişī Ali Dede düvâz-dehine Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye dair hususlar ile başladıktan sonra On İki İmam'ın adları ile devam etmektedir. Yer yer bir beyitte bir imam, bir beyitte iki imam yahut bir mısradaki iki imam anılmaktadır. Burada da görüldüğü üzere düvâz-dehin en belirleyici özelliği On İki İmam'ın isimlerinin sırayla zikredilmesidir. Kaside biçimi açısından ele alındığında ise girizgâh, fahriye ve tegazzül bölümleri bulunmamaktadır.

Kaynaklarda Dimetokalı Vahdetî ile karıştırılan Bosnalı Vahdetî ise Hurûfî tarikatına bağlı bir şairdir. Vahdetî'nin *Dîvân*'ında üçü gazel, biri müsebbba biri de müsebbba-i mütekerir biçiminde olmak üzere beş düvâz-deh bulunmaktadır.⁹ Bu düvâz-dehlerde, 11 beyitlik bir gazel haricinde, müsebbaların 7 bentten; gazellerin ise 7 beyitten oluşması dikkat çekmektedir. Vahdetî'nin, Fazlullah-ı Hurûfî'nin yanı sıra Hacı Bektâş-ı Velî'ye de övgüleri bulunmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî'yi övdüğü tercî'-i bend, 7 bentten oluşmaktadır ve üçüncü bendi On İki İmam övgüsündedir (Öztürk, 2006, 40). Hurûfî inancının 7 rakamına verdiği önemi ve Hurûfîliđin Bektaşîliğe nüfuzunu görebilmek açısından Vahdetî'nin tasarruflarının önemli olduğu düşünülebilir.

Bektaşî bir şair olan Azbî Baba'nın *Dîvân*'ında altısı kaside, ikisi müseddes, biri müsebbba biçiminde olmak üzere dokuz düvâz-deh bulunmaktadır.¹⁰ Düvâz-dehlerin çok olmasının yanı sıra bir düvâz-dehinin başlığı dikkat çekmektedir. “(Mersiye) -Bu mersiye'nin dahi her bir beytine mukâbil Muhâtab-nâme-i Yezîd vâkı' olup nazar edenler bir tarafından bir beyt ve bir tarafından muhâtabı okuna-” başlığını taşıyan “ben” redifli düvâz-dehin ardından “Muhâtab-nâme-i Yezîd” başlığını taşıyan “sen” redifli kaside gelmektedir. Başlıkta tarif olunan şekilde manzumeleri okuduğumuzda ise iki şiir birbiriyle anlamlı hâle gelmektedir:

*Gel ey tâlib-suhan diñle sözüm pür nur mâcerâyım ben
Bu dem mersiye-hân ü şâh Hasan Hulkü'r-Rızâyım ben (Erol, 2002, 206)*

*Yezîdâ çünki bildiñ hayr ile şer Hakdan ihsandır
Niçün şerri kabul itdiñ meğer la 'net-nümâsın sen (Erol, 2002, 207)*

⁹ Bk. Yılmaz Öztürk, 17.yy Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin Divanının Tenkitli Metni (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 31/34/69/71.

¹⁰ Bk. Mehmet Erol, Azbî Baba Divanı (inceleme-metin) (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 176/180/184/188/194/206/234/235/250.

1.4. 18. Yüzyıl

Bu yüzyılda düvâz-deh söyleyen şairler arasında Zekâî, Sâkıb Dede, Selâmî, Vuslâtî ve Resmî Ali Baba vardır.

Halvetî tarikatının Şâbâniyye kolunun şeyhi olduğu bilinen Mustafa Zekâî Efendi'nin mürettep olmayan *Dîvân*'ında dört düvâz-deh vardır.¹¹ Biri müseddes-i mütekerrir, biri terkîb-i bend, ikisi ise kaside biçimindedir. Biri başlıksız diğerlerinin de “mersiye” başlığını taşıdığı bu dört düvâz-dehi *Dîvân*'daki diğer mersiyelerden, içerik bazlı düşünülecek olursa maktellerden ayıran noktalar vardır. Kerbela ile ilgili mersiyelerini direkt olarak Hz. Hüseyin'e seslenerek söyleyen Zekâî, bu mersiyelerde On İki İmam'dan Hz. Hüseyin ve Hz. Ali haricinde olanlarını zikretmemiştir. Düvâz-deh olanlarda ise muharrem ayı ve Kerbela hadisesi teşbib yahut girizgâh bölümlerinde On İki İmam övgüsüne bir hazırlık niteliğindedir. Düvâz-dehlerde On İki İmam övülürken hiçbir şekilde ölüm söz konusu edilmemiş ardından dua kısmı gelerek Zekâî, kurtuluşun ehl-i beytin kölesi olmakta olduğunu farklı şekillerde vurgulamıştır. Şâbâniyye'de bilhassa muharrem ayında kurulan meclislerde mersiyelerin de okunduğu bilinmektedir (Tatçı, 2010, 211-215). Bu hususlarla birlikte Zekâî'nin tasarrufları mersiye ve düvâz-dehin ayrımında önemli bir noktada durmaktadır. Örneğin: “Mersiye-i Hazret-i İmâmân” başlığı ile kaydedilen manzume 32 beyitten oluşan kaside biçiminde bir düvâz-dehtir (Köseoğlu, 1997, 35). Zira teşbib bölümünde dünyanın kötülüğünden bahsedilmiş olup girizgâhında Kerbela hadisesi anılmış, ardından On İki İmam övgüsüne geçilmiş ve hepsinin muhtelif özellikleri anılmıştır. Bu bölümde On İki İmam'ın hiçbirisi ölüm ile anılmamıştır. Kaside biçiminin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu manzumenin maksadının Kerbela ve şehitlerini anmaktan ziyade On İki İmam'ı övmek olduğu açıktır.

Mevlevîlik tarihine eserleriyle adını yazdıran Sâkıb Dede'nin *Dîvân*'ında da “Na't-i Latîf-i Hazret-i Ekmelü'l-Mürselîn Salla'llâhu Te'âlâ 'Aleyhi ve Sellem Me'a Nu'ût-i Kudsiyye-i Düvâzde Eimme-i Kirâm Radiya'llâhu Te'âlâ 'Aleyhim Ecma'in” başlıklı 164 beyitlik bir kaside bulunmaktadır (Arı, 2018, 70). Sâkıb Dede de bu manzumelerin övgü vasfından dolayı “na't” adlandırmasını kullanmıştır. Lakin Esrar Dede'nin Dânişî'nin manzumesini “dövâz-deh” olarak adlandırmasına binaen bizim de Sâkıb Dede'nin bu manzumesini düvâz-deh olarak adlandırmamız yanlış olmayacaktır. Bilindiği gibi na'tlar, Hz. Muhammed'e özgü olmaları hasebiyle medhiyeden ayrılırlar. Dört halife, On İki İmam gibi kutsal kabul edilen şahsiyetlerin övgüsünün de “na't” başlığı ile nitelendirilmesi ardından toplumun kutsal kabul ettiği kimselere yazılan diğer övgü mahiyetli şiirlerin de “na't” olarak adlandırılmasına yol açmış böylelikle na'tların İslam peygamberine özgü vasfı ortadan kalkmıştır. Düvâz-dehler bu ayrımı gözetmede ve na'tların Hz. Muhammed'e özgülüğü hususunda önemli bir dikkattir. Biçimin de kaside olması hasebiyle tıpkı diğer düvâz-deh örneklerinde olduğu gibi burada da girişte genişçe konu edilen Hz. Muhammed övgüsünü düvâz-deh söylemenin bir erkânı, dört halife övgüsünü de şairin intisabının bir izhar-ı niyeti olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Sâkıb Dede de yalnız Hz. Muhammed'i değil ehl-i beyti övdüğünü açıkça söylemektedir:

¹¹ Bk. Sinan Köseoğlu. Zekai Divanı (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997) 27/35/41/45.

Teveşsül eyledüm dergâhuña vird-i dürûduñla

Nisâr-ı ehl-i beytüh eyledüm naqd-i senâyâyı (Sâkıb Dede, 2018, 74)

Nakşibendî şeyhi olduğu bilinen Mustafa Selâmî'nin *Dîvân*'ında ikisi muhammes, ikisi gazel ve biri klasik nazım biçimlerimize uymayan bir manzume olmak üzere beş düvâz-deh bulunmaktadır.¹² Muhammes biçiminde olanlar 5 bentten oluşup "Medh-i Dîvâzde İmâmân" başlığını taşımaktadırlar. Gazel biçimindeki düvâz-dehlerden biri Arapça olarak söylenmiştir. Matlaında akılların üstünde on iki burç olduğunu ve onların bizim ruhlarımıza feyiz verdiğini söyleyen Selâmî, Hz. Ali ve Hz. Hasaneyn'i bir mısradan övdükten sonra kalan imamları da birer mısradan iki imam olacak şekilde övmektedir. Selâmî'nin on iki burçtan kastının On İki İmam olması, Gelibolulu Âlî ile benzeşmektedir:

Kâne fî fevka'l-ukûli isnâ 'aşera burcü'l-'ulâ

İnnehüm kânû yefîdü'l-feyze li'l-ervâhünâ (Selâmî, 2001, 115)

Mülemma gazel biçiminde olan düvâz-dehin ise başlığı "Nev'-i Diğer Berây-ı Du'a'd Def 'u't-Tâünü'l-Vebâ"dır. Bu mülemma gazel 12 beyitten oluşmaktadır ve ilk 6 beyti Arapça son 5 beyti Türkçe olmakta birlikte yedinci beytin ilk mısrası Arapça ikinci mısrası Türkçedir. Dedesi Nakşibendî şeyhi olan Gelibolulu Âlî'nin "vefk" olarak adlandırdığı bir düvâz-deh söylemesi ile kendisi Nakşibendî şeyhi olan Selâmî'nin veba hastalığının ortadan kalkması için dua niyetiyle bir düvâz-deh söylemesi Nakşibendî tarikatında On İki İmam'a verilen değeri gösterir niteliktedir:

Ve'l-Muhammed Bâkir ve'l-Ca'fer ve'l Kâzım

Ve'l- 'Ali Mûsâ Rızâ Mustafâ'l-lizâ şâfiyü'l-vebâ (Selâmî, 2001, 116)

Halvetî tarikatına mensup Vuslâtî'nin de "gördüm" redifli bir düvâz-dehi bulunmaktadır. On İki İmam övgüsündedir. Gazel biçiminde ve 13 beyittir.¹³

Manzumelerinden coşkun bir Bektaşî olduğu anlaşılan Resmî Ali Baba'nın *Dîvân*'ında ikisi mesnevi beşi gazel olmak üzere yedi düvâz-deh bulunmaktadır.¹⁴ Ulaşabildiğimiz şairler içerisinde de mesnevi biçimiyle düvâz-deh söyleyen ilk şairdir. İki mesnevisini de Bektaşîlik ve On iki İmam yoluna girmenin önemi üzerine yazan Resmî Ali Baba "sufî" olarak adlandırdığı kesimleri de On İki İmam yolunu tutmamak ve şeyh geçinen kimselere bağlanmakla eleştirmiştir:

Şol mürâ'i şeyhlere dervîş olan hayvânı gör

Ya ana şeyh olanı kim eylemiş Hak anı gör (Resmî Ali Baba, 2003, 123)

İmamlar kim idüğün bilmediler

Anuçün yollarına girmediler (Resmî Ali Baba, 2003, 129)

Bu düvâz-dehlerin haricinde Resmî Ali Baba, *Dîvân*'ının 89 beyitlik "Bektâşîler" redifli kasidesinin 36-51. beyitleri arasında düvâz-deh söylemiştir (Arslan 2003: 104).

¹² Bk. Serpil Kayya. Selâmî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001) 45/59/61/115/116.

¹³ Bk. Gülcan Tanıdır. Divan-ı Vuslati İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002) 197.

¹⁴ Bk. Saime Arslan. Resmî Ali Baba ve Divanı (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003) 123/129/142/143/163/168/174.

Tıpkı mevlîd türünün içinde bulunan miraciyyeler gibi bu kullanım da düvâz-dehin kasidenin içinde bir bölüm olarak kullanılabilirdiğini göstermektedir. Hz. Ali övgüsünde olan murabbasında ve Hz. Ali ile Hacı Bektâş-ı Velî övgüsünde olan müseddeslerinde de aynı kullanım söz konusudur.¹⁵

Şeyh Gâlib'in *Dîvân*'ında rubailer klasik geleneğin sonucu olarak hiyerarşik bir şekilde sıralanmıştır. Hz. Ali ve Hz. Mevlâna övgülerinde olan rubailerin arasında On İki İmam övgüsünün yer aldığı rubai bulunmaktadır. Elimizde rubai biçimiyle bir düvâz-deh olmamakla birlikte düvâz-dehlerde On İki İmam'ın isimlerinin sırayla anıldığı görülmektedir. Bu durumda rubai biçimiyle düvâz-deh söylemek çok zor gözükmektedir. Şeyh Gâlib'in tıpkı 15. yüzyılda Karamanlı Aynî'nin bir beyte On İki İmam'ın adını sığdırma şekli gibi rubai söylemesi dikkate değerdir:

Ey mazhar u hem muhzır-ı esrâr Ali

İsnâ aşerin hayline serdâr Ali

Anlar ki Hüseyin ü Mûsiy ü Ca'ferdir

İki Hasan üç Muhammed ü çâr Ali (Şeyh Gâlib, 2018, 438)

Düvâz-dehlerin rubai biçimiyle başka bir örneği elimizde olmadığından bu rubainin bir düvâz-deh olduğunu söylemek şu an için mümkün değilse de Şeyh Gâlib'in böyle bir niyetinin olduğunu düşünmek Karamanlı Aynî örneğine bakıldığında mümkündür.

1.5. 19. yüzyıl

Bu yüzyılda tespit edebildiğimiz düvâz-deh söyleyen şairler; Çuhâdar-zâde Şâkir, Ahmed Sûzî, Ali Handî, Eşref Paşa, Abdullâh Ferdî, Şeref Hanım, Musa Kazım Paşa, Misli İsmail Hakkı ve Ömer Fâik'dir.

Nakşibendî tarikatına mensup olduğu bilinen Çuhâdar-zâde Şâkir'in *Dîvân*'ında kaside biçiminde 15 beyitlik Farsça bir düvâz-deh bulunmaktadır. Şâkir de On İki İmam övgüsüne geçmeden önce dört halifeyi de övmüştür:

Hem ber ashâbeş bud bi-had selâm u bi-riyâ

Ber-çehâr-yâreş Ebûbekir u 'Ömer 'Osmân 'Ali (Çuhâdar-zâde Şâkir, 2005, 381)

Halvetî tarikatına mensup olan Ahmed Sûzî'nin *Dîvân*'ında muhammes-i mütekerrir biçiminde bir düvâz-deh bulunmaktadır. 10 beyitten oluşan bu düvâz-dehin mütekerrir mısraları Hz. Hüseyin övgüsündedir:

Askerîdir onbirinci evliyaya muktedâ

Onikinci seyf-i Mevlâ Mehdî-yi sâhib-livâ

Dîn-i İslâm buldı kuvvet bunlar ile hem nemâ

Gonce-i bâğ-ı nübüvvet bülbül-i bûstân-ı dîn

Dehr içinde çok güzel illâ Hüseyin illâ Hüseyin (Ulusoy, 2004, 41)

Ahmed Sûzî'nin "yâ 'Ali" redifli 21 beyitlik Hz. Ali övgüsünde olan kasidesinde ise 6-14.beyitler arası düvâz-deh bölümüdür:

¹⁵ Bk. Saime Arslan. Resmi Ali Baba ve Divanı (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003) 189/208/214.

Hâtemi cümle imâmîñ Mehdi-yi âhir zamân

Hem eren hâtemidir şâh sultân yâ 'Ali (Ulusoy, 2004, 39)

Manzumelerinden Alevî ve Bektaşî meşrepli bir şair olduğu anlaşılan Eskizağralı Ali Handî'nin *Dîvân*'ında müseddes-i mütekerrir biçiminde bir düvâz-dehi bulunmaktadır. Kerbelâ üzerine yazılan bu düvâz-deh tüm imamları Kerbelâ şehidi olarak göstermesi açısından diğer düvâz-dehlerden ayrılmaktadır:

Ca fer-i Sâdık için bâri dökem kan ile yaş

Verdi her çend rızâ-yı Hakk için cân ile baş

Mûsî'-i Kâzım yanmaya mı dag ile taş

Hem şehid etti Rızâ'yı ne için bir kallâş

'Arz-ı hâlîme nazar eyle meded yâr meded

Âsitânındayım ey Hazret-i Hünkâr meded (Şenyurt, 2004, 126)

Nakşibendî tarikatına mensup olduğu bilinen Abdullah Ferdî'nin *Dîvân*'ında kaside biçiminde 16 beyitlik “geldim” redifli bir düvâz-deh bulunmaktadır (Memiş, 2008, 22). Ferdî'nin “imâmet nâme” kullanımını düvâz-deh için söylenmiş muhtemel terim olması bakımından dikkate değerdir:

Muhammed Mehdi-i kâ'im imâmet nâmesin hâtim

Safâ-yı feyz işe dâ'im bize şemsü'd-duhâ geldi (Memiş, 2008, 22)

Mevlevî tarikatına mensup olduğu bilinen Şeref Hanım'ın *Dîvân*'ında biri kaside, biri de gazel biçiminde olmak üzere iki düvâz-deh bulunmaktadır.¹⁶ “Mersiye” başlığını taşıyan kasidesinde diğer örneklerde olduğu gibi Kerbelâ hadisesi bir girizgâh konusu olarak kullanılmış olup aslen On İki İmam'ı övmekte ve On İki İmam'dan Hz. Hüseyin haricindekiler ölüm ile anılmamaktadır. Gazel biçimindeki düvâz-deh bütünüyle On İki İmam övgüsündedir. Müseddes-i mütekerrir biçiminde Kerbelâ hadisesi üzerine yazılan mersiye de ise düvâz-deh bir bölüm olarak kullanılmıştır:

Ola Zeynü'l- 'Âbidîn ü Bâkır u Sâdık penâh

Kâzım u Mûsâ Rızâ'dan dâd-hâhım dâd-hâh

Çeşm-i şefkatle Nakî ile Takî kulsın niğâh

Rehber itsin 'Asker ile Mehdi'yi ferdâ İlâh

El-amân Binti Resûlullâh meded yâ Murtazâ

Deldi bagrım yakdı cânım mâ-cerâ-yı Kerbelâ (Arslan, 2018, 175)

Manzumelerinde Nakşibendî tarikatına mensup olduğu sezilen ancak intisabına dair kesin bir bilgi bulunmayan Fâik Ömer Efendi'nin *Divân-ı Nu'ût*'unda kaside biçiminde 16 beyitlik bir düvâz-deh bulunmaktadır. Fâik Ömer Efendi, her imamın sırasını Arapça olarak zikretmektedir:

İmâm-ı sâbi 'i Mûsâ-yı Kâzımdır zamânında

Velâyet Mısrı olmuşdı o sultâna mükemmel câh (Ak, 2015, 91)

Mevlevî tarikatına mensup Mislî İsmâ'il Hakkî'nin *Dîvân*'ında biri kaside biri tahmiş biri de gazel biçiminde olmak üzere üç düvâz-deh bulunmaktadır.¹⁷ “İstanbul Üniversitesi kayıtlarında müellif nüshası olduğu yazan ve tek nüshası

¹⁶ Bk. Mehmet Arslan, Şeref Hanım Divânı (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018) 34/243.

¹⁷ Bk. Emrah Göçke, Mislî İsmâ'il Hakkî ve Divânı (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011) 79/123/285.

bulduğundan edisyon kritik yapılamadığı” söylenen esere düvâz-dehler açısından yaklaşınca birtakım soru işaretleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin “Diğer Radya” İlahâhu ‘Anh” başlığını taşıyan kasidede, imamlardan Hz. Mûsâ Kâzım, Hz. Alî Rızâ, Hz. Muhammed Takî ve Hz. Alî Nakî’nin isimleri anılmamaktadır. On İki İmam’ın sırası gözetildiğinde sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci imamın adının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Şairin tasarrufunun bu yönde olması daha düşük bir ihtimal olduğundan nüshanın tenkide tabi tutulması gerekmektedir. Mislî İsmâ’îl Hakkı’nın kasidenin bir beytinde iki imamın adını zikretmesine bakıldığında kasidenin en az iki beytinin eksik olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır:

*Muhammed Bâkır'a olsun fedâ her dü cihân varı
İmâm-ı Ca'ferü's-Sâdik bu dînde reh-nümâdandır*

*Ki yokdur zü'l-fikâr gayrı o kim Şâh-ı velâyetdir
Denildi lâ fetâ illâ 'Alîyyü'l-Murtazâ'dandır*

*Hasanü'l-'Asker'iñ mihrine müstağrak olunmaz mı
Muhammed Mehdi de âhir zamân sâhib-livâdandır (Gökçe, 2011, 80)*

Tüm bu veriler ışığında, Mislî İsmâ’îl Hakkı’nın *Dîvân*’ının farklı nüshaları bulunduğu elimizdeki düvâz-dehlerinin sayısının artabileceği düşünülmektedir. Mislî İsmâ’îl Hakkı’nın tahmis biçimindeki düvâz-dehi ise Alevi ve Bektaşî geleneğinde Yedi Ulu Ozan’dan biri sayılan Virânî’nin “İçip Nûş Eyledim Anı Ali’den Kevser’im Vardır” başlıklı düvâz-dehini tahmistir. İlk bendde Mevlâna ve Şems’i, ikinci bentte Hüsameddin Çelebi ve Sultan Veled’i anan Misli İsmâ’îl Hakkı’nın bir bentte ise Allah ve Hz. Muhammed’in arasında Mevlânâ’yı anması sıralamada hiyerarşinin göz önünde bulundurulduğu bu tarz şiirlerde dikkat çekicidir:

*Heme Allâh Mevlânâ Muhammed Haydar efgânım
Nehârü'l-leyl bular 'aşkında gûn-a-gûn gazel-hânım
Hadîce Fâtımâ hayru'n-nisâdır dînim îmânım
İmâm Kâzım Rızâ'dandır Takî dînim Nakî cânım*

Tamâmet elli biñ tâc-ı güzîde 'Asker'im vardır (Gökçe, 2011, 124)

Mislî İsmâ’îl Hakkı’nın gazel biçimindeki düvâz-dehi ise ulaşabildiğimiz düvâz-deh örnekleri içerisinde Hz. Aişe’yi zikreden tek düvâz-deh olması bakımından ilgi çekicidir. Mevlevî bir şairin bu tasarrufu türün muhtevasında intisabın önemine dair dikkat arz etmektedir:

*Bekleriz bâb-ı Rızâ Mûsa Rızâ-yı 'aşka
Hadîce 'Âyişe peygam-ber-i h'âher severim (Gökçe, 2011, 285)*

On İki İmam’ın yedincisi ile aynı ismi taşıyan Musa Kâzım Paşa’nın Bedevî ve Celvetî tarikatlarına intisap ettiği bilinmektedir. *Külliyât*’ını ehl-i beyt ve On İki İmam sevgisi üzerine kaleme alan Paşa’nın düvâz-deh özelliği gösteren biri terkîb-i bend, biri müseddes ve biri murabba biçiminde olmak üzere üç düvâz-dehi bulunmaktadır.¹⁸ Bu düvâz-dehlerden terkîb-i bend biçiminde olanında, tıpkı Fuzûlî’nin musammat

¹⁸ Bk. Ramazan Bardakçı. Musa Kâzım Paşa (Hayatı-Sanâtı ve Külliyyatı) (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007) 530/632/672.

¹⁹ Eserin neşrinde şairin mahlası koyu punto ile dizilmiştir. Düvâz-dehlerde İmam Musa Kâzım’ın, şairin de mahlas olarak kullandığı “Kâzım” ismi koyu punto ile dizilmiştir. Görülüyor ki düvâz-dehte bulunan hiyerarşinin dikkate alınmaması şair ile İmam Musa Kâzım’ın karıştırılmasına yol açmıştır (Bardakçı, 2007, 534).

kaside biçimindeki düvâz-dehinde yaptığı gibi Hz. Muhammed'i "çemenzâr" olarak niteleyip ardından On İki İmam'ın her birinin bir çiçekle övgüsünü yapmıştır:

*Tarîk-i 'aşka hüsn-i intisâbın
İder bu vech ile ikrâr sünbül*

*Cenâb-ı Şeh Takîye bendeyem ben
Esîr-i 'aşkıyam tâ zindeyem ben*

...

*Olup sâgar-keş-i dürd-i mahabbet
Dem-â-dem âh ider söylerdi şeb-bû*

*İmâm-ı 'Askerîye 'asker olsam
Yolunda cân virüp bir server olsam* (Bardakçı, 2007, 530)

Musa Kâzım Paşa'nın, Eşref Paşa ile müşterek söylediği müseddes düvâz-deh ise ulaşılabildiğimiz düvâz-dehler arasında tek müşterek söylenenidir:

*(K) Pâdişâh-ı evliyâdur zât-ı vâlâ-yı Nakî
(E) Dürr-i bahr-i istifâdur zât-ı vâlâ-yı Nakî
(E) Subh-ı nev-rüz-i hüddâdur zât-ı vâlâ-yı Nakî
(K) Mîve-i nahl-i rızâdur zât-ı vâlâ-yı Nakî
(K) Serv-i gülzâr-ı semâhatdür Hüseyin-i Kerbelâ
(E) Büstân-pîrâ-yı re'fetdür Hüseyin-i Kerbelâ* (Bardakçı, 2007, 633)

Mensubiyeti hakkında kesin bilgi sahibi olmadığımız ancak şiiirlerinden Şiilik, Hurûfilik ve Bektaşîliğe ilgi duyduğu anlaşılan Eşref Paşa da arkadaşı Musa Kâzım Paşa gibi ehl-i beyt ve On İki İmam'ı şiiirlerinde sıkça övmektedir (Aksoyak, 2004, 365). *Dîvân*'ında ikisi müseddes, biri terkîb-i bend, biri kaside biçiminde dört düvâz-dehi vardır (Tanrıbuyurdu, 2006, 21-125-128-131). Bu düvâz-dehlerden yalnızca biri müstakildir (Tanrıbuyurdu, 2006, 131). "Hüseyin-i Kerbelâ" redifli bu düvâz-deh On İki İmam övgüsünde olup ölümün geçtiği tek bend Yezîd'in Hz. Hüseyin'in kesik başı ile oynamasına telmihen söylenen bu benttir:

*Âfitâb-ı evc-i hikmetdir 'Alî Musâ Rızâ
Mâhitâb-ı burc-ı vahdetdir 'Alî Musâ Rızâ
Zâ'îk-i zehr-âb-ı miğnetdir 'Alî Musâ Rızâ
Mübtelâ-yı kerb ü gurbetdir 'Alî Musâ Rızâ
Gûy-ı çevgân-ı felâketdir Hüseyin-i Kerbelâ
Serzeniş did-i ihânetdir Hüseyin-i Kerbelâ* (Tanrıbuyurdu, 2006, 133)

Eşref Paşa'nın diğer üç düvâz-dehi ise müstakil olmayıp na't ve mersiyelerin içinde birer bölümdür. İmam Hz. Hüseyin'in şehadetini konu alan terkîb-i bendde, bend bazında düvâz-deh kullanılmıştır:

*Yâ Rab be-câh-ı pâdişeh-i taht-ı istifâ
Yâ Rab be-ihtisâm-ı cihâdât-ı Murtazâ
Yâ Rab be-Fâtıma be-Hadice be-ehl-i beyt
Yâ Rab hûn-ı şâh-ı şehidân-ı be-Ceybetî
Yâ Rab be-nûr-ı Zeyne'l abâ ve be-'Askerî
Yâ Rab be-Bâkır ü Takî ve Kâzımü'l 'adâ
Yâ Rab be-şân-ı Mehdî ü ma'sûm-ı çâr deh*

*Yâ Rab be-Ca'fer ü be-Nakî ü 'Alî Rızâ
Yâ Rab be-sıdık-ı hizmet-i Selmân-ı Fârisî
Yâ Rab be-leşker ü hadem-i şâh-ı Kerbelâ
Dür etme kemter Eşrefî dârü'l- emândan*

Dâreynde ayırma der-i hânedândan (Tanrıbuyurdu, 2006, 125)

Diğer kaside örneklerinde olduğu gibi Eşref Paşa'nın da Hz. Ali'ye yazdığı kaside de ise yine bir düvâz-deh bölümü bulunmaktadır (Tanrıbuyurdu, 2006, 21).

1.6. Yüzyılı Tespit Edilemeyenler

Yaşadığı yüzyıl tespit edilemeyen ancak eserinin başında Mevlânâ'nın soyundan olduğunu belirten Şevkî'nin *Dîvân*'ında; üçü gazel, biri murabba-i mütekerrir, ikisi müseddes-i mütekerrir ve biri müseddes-i müzdeviç biçiminde olmak üzere sekiz düvâz-deh bulunmaktadır (Ay, 2022, s.328-348-756-760-766-781-793-800). Tıpkı Nakşibendî Selâmî gibi Şevkî'nin de vebadan korunmak için “*Berây-ı du'â li-def'i'î-tâ'ün u vebâ*” başlıklı gazel biçiminde Arapça bir düvâz-deh söylemiş olması düvâz-dehlerin bir çeşit vefk olarak kullanılması ihtimalini güçlendirmektedir:

*Ba'dehu ebnân-i bintü'l Mustafâ fahrül'-ümem
Sümme Zeynel- 'âbidîn ü Bâkır Ca'fer Mûsâ*

Ve'l- 'Alî sümme et-Takî sümme Nakî ve'l- 'Askerî

Ve'l- Muhammed Mehdi hâtem-i velâyet-i munteha (Ay, 2022, 334)

Sonuç

Klasik Türk şiiri geleneğinde On İki İmam'ın isimlerinin muhtelif şekillerde zikredilmesinden yola çıkarak taradığımız eserlerde 15-19. yüzyıllar arasında düvâz-deh söyleyen 29 şair ve 79 düvâz-deh tespit ettik. Duvâz-dehlerin çoğunluğunda On İki İmam'ın isimleri sırayla zikredilirken sıranın gözetilmediği düvâz-deh örnekleri de az da olsa mevcuttur. Birim bazlı düvâz-dehler genel itibarıyla Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin müstakil olarak övülürken kullanılmaktadır. Bugüne kadar tespit edilen düvâz-deh örnekleri gazel, murabba, müseddes, muhammes, terkîb-i bend, tercî'-i bend ve kaside biçimlerinden oluşmaktadır. Tespit ettiğimiz düvâz-dehlerde ise mesnevi, tahmis, taştir, mülemma gazel, müşterek müseddes, müseddes-i mütekerrir ve murabba-i mütekerrir biçimlerinin kullanılmış olması biçim açısından farklılık gösteren ancak temelde On İki İmam'ı muhtelif şekillerde zikretmek üzerine yazılan düvâz-dehlerin, klasik Türk şiiri geleneğinde de bir tür olarak kullanıldığı düşüncemizi ve daha önceki araştırmacıların sözlü kültürden şekil ve dil özellikleriyle ayrılan yazılı kültür eserlerinin konu olarak “On İki İmam” olgusunu işleminin tür açısından belirleyici bir özellik olduğu görüşünü desteklemektedir. Bunun yanı sıra klasik şiir geleneğinde, genel itibarıyla müstakil düvâz-dehler söylenirken dinî içerikli yahut din büyüklerine söylenen manzumelerde tıpkı medh-i çehâr-yâr-ı güzîn yahut mirâciyye gibi bir bölüm olarak da kullanılabilir. Din ile devlet büyüklerine söylenen manzumelerde fahriye bölümünün yer almaması gibi düvâz-dehlerde de fahriye bölümü yer almamakta bilakis şair tam bir acizlik gösteriminde bulunmaktadır. Duvâz-dehleri mersiyelerden daha özelleştirecek olursak maktellerden ayıran yönleri

ise medhiye bölümünde On İki İmam'ın, vefatlarından bağımsız olarak övülmesidir. Bu düvâz-dehlerde genellikle Hz. Hüseyin şehâdeti ile övülürken Kerbela olayı ise bir girizgâh olarak kullanılabilmektedir.

Teşbib ve girizgâhlar şairlerin meşrebine göre değişiklik göstermektedir. Bu bölümlerde gözlemlenen konular; dünyanın hâli, felekten şikâyet, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve muhtelif tarikat büyüklerine övgü olarak sıralanabilir. Bunlarla birlikte kaside biçiminde yazılan düvâz-dehlerde teşbib ve girizgâhların olmadığı örneklerin mevcudiyetinin yanı sıra tegazzül bölümünün genellikle bulunmadığı örnekler de görülmektedir.

Düvâz-dehlerin giriş bölümlerine konu olan şahsiyetler, şairin meşrebine göre değişiklik göstermektedir. Genellikle Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin övülmesiyle başlayan düvâz-dehler, Hz. Hatice ve Hz. Fatma'nın övülmesi ile devam edebilmektedir. Hz. Hüseyin'in şehadeti anılırken Yezid, Şimr ve Mervan gibi şahsiyetlere de lanet edilebilmektedir. Şairin meşrebine bağlı olarak hiyerarşide Fazlullâh-ı Hurûfî ve Mevlânâ gibi tarikat büyüklerinin herkesten önce övüldüğü düvâz-dehler de mevcuttur. Düvâz-dehlerde hiyerarşi takibinin, metin tamirinde ve söz sanatlarının tespitinde de etkili olduğu görülmüştür.

Halk edebiyatında incelenen düvâz-deh örneklerinden farklı olarak dört halifenin birlikte zikredilmesi ise Nakşibendî, Mevlevî, Gülşenî ve Halvetî tarikatlarına mensup şairlerde gözlemlenebilmektedir. Hz. Aişe'nin anıldığı tek düvâz-deh ise Mevlevî tarikatına mensup olan Mislî İsmâ'il Hakkî'ya aittir.

Gelibolulu 'Ali'nin düvâz-dehini "vefk" olarak adlandırması ve Selâmî ile Şevkî'nin vebanın defedilmesi için düvâz-deh yazmış olması On İki İmam'ın vesile kılınması açısından, Nakşibendî ve Mevlevî kesimlerinde On İki İmam'a verilen önemin ayrıca dikkate değer örnekleridir. Şeyh Gâlib'in ise tıpkı Nakşibendî meşrepli Karamanlı Aynî gibi bir beyte On İki İmam'ın adını sığdırma şekli üslup benzerliği açısından önemlidir. Bu örnekler tarikatlar arasındaki etkileşim açısından da değer arz etmektedir.

Düvâz-deh söyleyenlerin içinde Nakşibendî, Mevlevî, Halvetî, Gülşenî ve Hurûfî şairlerin bulunması düvâz-dehlerin klasik Türk şiiri geleneği içerisindeki söylenişinin yalnız Alevî-Bektaşî şairlerce gerçekleşmediğini göstermektedir. Yalnız Alevî-Bektaşîlerin Yedi Ulu Ozan'ından biri olarak kabul edilen Fuzûlî'nin düvâz-dehiyle birlikte, Yedi Ulu Ozan'ın yedisinin de düvâz-deh söylemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Alevî-Bektaşî geleneğinde düvâz-deh söylemenin kıymetini göstermesi açısından önemlidir.

Tüm bu tespitlerimizin neticesinde, düvâz-dehler ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmaların henüz birer inşadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Türk edebiyatıyla yakından ilişkili olan Arap ve Fars edebiyatlarının incelenmesi ile düvâz-dehlerin genelde İslam edebiyatının içerisindeki konumu, özeldense Türk-İslam edebiyatındaki kullanımlarının detaylıca incelenmesi gerektiği gözükmektedir. Böylelikle tespit edilen örneklerin mukayesesi ile düvâz-dehlerin, diğer türlerle benzerlik ve farklılıkları daha detaylı şekilde belirlenerek Türk-İslam edebiyatı araştırmacılarının, düvâz-dehleri bilhassa mersiye ve na't örneği olarak değerlendirmesinin önüne geçilebilecektir. Ardından muhtelif meşrepli şairlerin tutumları da değerlendirilerek edebî, dinî, tasavvufî ve sosyolojik boyutlarıyla incelenmiş, Türk-İslam toplumunda On İki İmam sevgisinin tezahürü olan kapsamlı bir düvâz-deh literatürü oluşabilecektir.

Kaynaklar/References

- Ak, Murat. "Bir Osmanlı Münevvisi Fâik Ömer Efendi ve Divân-ı Nu'üt'u". *İSTEM*, 25 (2016), 47-94.
- Aksoyak, İ. Hakkı. Eşref Paşa'nın Müsterek Şiirlerinde Ehl-i Beyt ve On İki İmam Sevgisi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* /30 (2004), 363-381.
- Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Arslan, Mehmet. *Şeref Hanım Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Arslan, Saime. *Resmî Ali Baba ve Divanı*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Artun, Erman. *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Ay, Sibel. *Mehmed Şevkî Dîvânı (Metin-İnceleme)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ayverdi, İlhan vd. *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.
- Bardakçı, Ramazan. *Musa Kâzım Paşa (Hayatı-Sanatı ve Külliyyatı)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Canım, Rıdvan. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Çekmez, Fatih. *Kütahya Alevî-Bektaşî Geleneğinde Nefes, Dîvaz ve Mersiyeleler*. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Dedekarginoğlu, Hüseyin. "Alevilikteki Tanım ve Terimler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 60 (2011), 379-393.
- Dikbaş Tüysüzoğlu, Fatma. *Çuhadar-Zâde Şâkir Dîvânı*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Dilçin, Cem. *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2010.
- Eflatun, Muvaffak. *Feyzi-i Keşevî Divanı: Tahlil-metin*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Elçi Coşkun, Armağan. "Duvazlar-Duvazımlar Üzerine Müzikal Bir Çerçeve". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi* /57 (2011), 131-174.
- Eravcı, H. Mustafa. "Gelibolulu Mustafa Âlî'de Safevî İdeolojisi". *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri*. haz. İ. Hakkı Aksoyak. 149-159. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Erol, Mehmet. *Azbi Baba Divanı (inceleme-metin)*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Fuzûlî. *Türkçe Divan*. nşr. Kenan Akyüz vd.. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1958.
- Genç, İlhan. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Gökbel, Ahmet. *Ansiklopedik Alevî Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Gökçe, Emrah. *Mislî İsmâ'il Hakkı ve Divanı*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1992.

- İyiyol, Fatih. Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dûvâzlar-Dûvâzimamlar. *Journal of International Social Research*, 6/27, (2013), 228-250.
- Kahraman, Bahattin. *Arşî Divânı'nın tenkidli metni I-II*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Karamanlı Aynî. *Dîvân*. nşr. Ahmet Mermer Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
- Kayya, Serpil. *Selâmî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Kılıç, Atabey. *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevisi (İnceleme-Tenkitletli Metin-Dizin)*., İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2005.
- Kılıç, Filiz. *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Köseoğlu, Sinan. *Zekai Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Memiş, Nuray. *Ferdi Abdullah Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Mermer, Ahmet vd. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Özkat, Mustafa. *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Özsoy, Bekir Sami. Âşık Edebiyatında Dûvâz Geleneği ve Sünnî Âşıklarda Dûvâz. *Kültür Evreni Dergisi*, 4/16, (2013), 104-123.
- Öztürk, Yılmaz. *17.yy Şairlerinden Dimetokah Vahdeti'nin Divanının Tenkitli Metni*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Sâkıb Dede. *Dîvân*. nşr. Ahmet Arı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Süzen, Hüseyin. *Dükakinzade Ahmed Beg Divanı. (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Şaripbekova, Saule. *Acem Sürûrî ve Divançe'si*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Şenyurt, Ayten. *Ali Handî ve Dîvânı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Şeyh Gâlib. *Dîvân*. nşr. Naci Okçu. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Tanıdır, Gülcan. *Divan-ı Vuslati İnceleme-Tenkitletli Metin-İndeks*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Tarıbuyurdu, Gülçin. *Eşref Paşa divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Nesre Çeviri)*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Tataroğlu, Abdullah. *Muhîf: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkîdli Metni*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Tatçı, Mustafa. "Şâbâniyye", *İslam Ansiklopedisi*. 38/211-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ulusoy, Ayşe. *Sûzi Divanı (tenkitli metin neşri)*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Usûlî. *Dîvân*. nşr. Mustafa İsen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Yavuz, Cemalettin. *Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dûvâzimamlar*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.